

KUKURUZNİK

Saskia Goldschmidt bij Meulenhoff:

Verplicht gelukkig, portret van een familie

De hormoonfabriek

De voddenkoningin

Schokland

Kukuruznik

Saskia Goldschmidt

KUKURUZNİK

ROMAN

MEULENHOF

Dit boek is tot stand gekomen met een werkbeurs van het Nederlands
Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978-90-290-9437-5

ISBN 978-94-023-2091-6 (e-book)

NUR 301

Omslagontwerp: Bloemendaal & Dekkers

Omslagbeeld: © Bloemendaal & Dekkers / Bridgeman / iStock

Cartografie: Simone Haller

Auteursfoto: © Krijn van Noordwijk

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2023 Saskia Goldschmidt en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel
van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Voor Josephine, ons kleinkind,
zonder wie dit boek jaren eerder was geschreven,
maar het leven een stuk minder glans zou hebben gehad.*

'Fear is a habit like any other,
and habits kills what is essential in ourselves.'

RACHEL CUSK

'The screams that are most desperate,
are the ones without a sound.'

KIM GOLDSCHMIDT

PROLOOG

Het vijftig jaar oude instructievliegtuigje maakt vaart op de startbaan. Met mijn handen geklemd om het kleine stoeltje voel ik de wind om mijn hoofd waaien. We stijgen. Zef en Guido zijn al snel niet meer dan zwaaiende miniatuurpoppetjes. De hangars en de geparkeerde vliegtuigen verschrompelen tot speelgoed. Opstijgen betekent de wereld kleiner zien worden. Maakt dat jezelf groter? Ik kijk in het felle licht van de zon en zie de stad onder me, de roodstenen koepel en de torens van het station, de rivier meandert langs de eeuwenoude patriciërshuizen. De kranen in de haven steken de lucht in als versteende vuurpijlen. Ik denk aan alle vliegeniersters over wie ik de afgelopen maanden gelezen heb. En misschien juist omdat het zonlicht zo fel in mijn ogen schijnt, komt het beeld in me op van de meisjes in hun Kukuruznik, die zich met hun dodelijke lading een weg baanden door de aardedonkere winternacht.

Ik hoor in de krakende koptelefoon de stem van Berend, de piloot die achter me zit. ‘Ben je er klaar voor? We doen achter elkaar een *stall*, een *loop-the-loop* en een *barrel roll*. Als beginnetje.’

Hij grinnikt. Dan gaat de neus van het vliegtuig steil omhoog, ik word in mijn stoel gedrukt en hoop dat ik de riemen goed heb vastgemaakt, anders deel ik over een paar minuten het lot van Rosy Rose. Berend trekt het vliegtuig achterover, ik zie de hori-

zon kantelen, de zon danst als een dolgedraaid zoeklicht om me heen, mijn maag krimpt samen, mijn hoofd suist, ik hang ondersteboven in de lucht. Dan draait het vliegtuigje om zijn eigen as en opnieuw verschuift de horizon, de aarde, de hemel, niets heeft meer zijn eigen plek. Alles draait, ook als we allang weer rechtuit vliegen voelt het nog alsof de wereld voorgoed is opgeschud. Misschien is dat waarom al die vliegeniersters indertijd zo graag de lucht in gingen. Omdat het de wereld waarin alles vastlag, in beweging bracht, ook al gold dat alleen maar voor de tijd dat je erboven vloog.

1

NOA: EEN WANKEL EVENWICHT

Tien jaar na de dood van mijn moeder stierf Boaz, mijn vader.

Op zijn zolder, onder de dikke balken, waarin je 's nachts de boktorren kon horen knagen, tussen de opgezette vogels, zijn zelf-ge tekende kaarten van vliegroutes en wanden vol met boekenkasten, lag hij op zijn bank, waar ik hem elke dag een beetje meer zag verdwijnen.

Hij lag onder een laken omdat hij meer gewicht niet verdroeg. Waarschijnlijk had hij een longontsteking, maar hij verbood me een dokter te laten komen omdat, fluisterde hij me toe, hij al zoveel extra tijd gehad had. Ik had hem gesmeekt me toe te staan er een arts bij te halen, ook al hadden mijn behoeftes meestal geen rol gespeeld in het verloop der dingen. Hij weigerde en vroeg me hoe oud ik was.

‘Vijfentwintig,’ zei ik, en hoewel wij mensen waren die niet huilden had ik op dat moment tranen in mijn ogen.

Hij glimlachte zwakjes, pakte met zijn magere vingers mijn hand en zei dat hij dezelfde leeftijd had gehad toen hij moederziel alleen was achtergebleven. Het kneepje in mijn hand deed me vermoeden dat hij dacht me met zijn woorden te troosten.

Op wat zijn laatste nacht zou worden leunde hij half rechtop zittend tegen de hoog opgestapelde kussens, moeizaam en raspend ademend. Plotseling opende hij zijn ogen en wees naar het

ijzeren kistje op zijn bureau. Ik legde het op zijn schoot, hij schoof met trillende vingers de pijpenragertjes, benzineaansteker en manchetknopen van mijn grootvader opzij en nam er een propje papier uit dat hij me overhandigde.

‘Maak het open,’ fluisterde hij en daarop werd hij overvallen door een hoestbui. Ik schoot toe om hem te ondersteunen. Zijn gezicht werd zo rood als de veren van de opgezette kardinaalvogel die achter de bank stond. Hij hapte naar lucht, rochelde, hoestte weer en het leek of hij zou stikken. Het glaasje water dat ik hem voorhield sloeg hij uit mijn handen, het laken kleurde donker van het vocht, het glas rolde over de grond. Toen moet ook het propje papier uit mijn hand zijn gevallen.

Hij viel achterover in de kussens en sloot zijn ogen.

Soms riep hij namen die ik nooit eerder gehoord had, of hij fluisterde met schorre stem mijn naam, Noa, Noa, Noaatje toch, en hoe vaak ik hem ook zei dat ik naast hem zat, het maakte zijn onrust niet minder groot. Zijn woorden werden klanken tot ook die verstomden.

Heel vroeg in de morgen, ik hield zijn hand vast en dommelde een beetje op mijn stoel, realiseerde ik me opeens dat zijn moeizame ademhaling al een paar minuten niet meer te horen was. Hij had het leven en mij achter zich gelaten. Bijna achteloos, alsof de overgang van leven naar dood niet meer momentum verdiende. Lang bleef ik naast hem zitten. Ik streekte zijn wang en schrok van zijn huid die voelde als het perkament van zijn oude boeken. Toen de dag in al zijn grauwheid was begonnen stond ik op om de uitvaartondernemer te bellen, dezelfde die we indertijd hadden benaderd nadat we mijn moeder gevonden hadden.

We woonden in een huis in het oudste stukje van Amsterdam. Op een gevelsteen boven de voordeur was de naam Brouwersburg te lezen, in bleke uitgehouwen letters die ooit goudkleurig waren geweest. Het huis bestond uit een aantal met elkaar verbonden eeuwenoude gebouwen, een doolhof van gangen en hoge ruimtes, verschillende zolders en kelders. Het had zelfs een torentje waarin ik me als kind verschool. Voordat het huis mijn grootvaders woning

en bedrijfspand was geweest, had het achtereenvolgens dienstge-
daan als burgemeesterswoning, bierbrouwerij en zelfs tehuis voor
meisjes van onbesproken gedrag, wat opmerkelijk was want we
woonden midden in de rosse buurt, tussen rood verlichte etalages,
waarin prostituees zichzelf als opzichtig verpakte snoepjes aanbode-
den en hoerenlopers, junks en toeristen langs schuifelden.

Mijn vader was ooit een veelbelovende ornitholoog geweest,
maar sinds de adelaars hem te grazen hadden genomen was hij
niet veel meer dan corrector voor een aantal uitgeverijen. Hij ver-
liet ons huis alleen om af en toe een lezing te geven of een archief
te bezoeken. Verder hield hij zich bezig met een studie naar de
pionierstijd van de luchtvaart. Ik vermoedde dat dat hem meer
bracht dan kennis, want de hartstocht waarmee hij onderzoek
deed naar al die waaghalzen was groot.

Sinds de dood van mijn moeder was hij nog eenzelviger ge-
worden dan toen we nog een gezin vormden, hoewel dat een te
frivool woord is voor de gemankeerde familie die we waren. Er
was niets onbezorgds, niets lichtvoetigs aan ons. Alleen muziek
bracht kleur en warmte in ons leven. Zowel mijn vader als moeder
was opgegroeid in een familie waarin iedereen vanzelfsprekend
een instrument leerde spelen. Mijn vader was heel goed op zijn
viool, mijn moeder speelde prachtig piano. Ik koos al jong voor
cello want ik hield van dat melancholische geluid dat aan droef-
heid een glans gaf die haar dragelijk maakte.

Met de uitvaartondernemer besprak ik de details van mijn
vaders afscheid. Hij zou begraven worden op de Joodse begraaf-
plaats in Muiderberg, waar zo weinig familie van ons ligt.

Toen de man vertrokken was zat ik wezenloos in wat onze eet-
kamer was geweest, de grote ruimte met hoge ramen die uitkijken
op de gracht. Na de dood van mijn moeder hadden mijn vader
en ik een twee-eenheid gevormd die elkaar in wankel evenwicht
hield. Ik deed de boodschappen. We hielden ons allebei bezig met
ons correctiewerk en onze studies. De wetenschap dat mijn vader
op zijn zolder zat te werken, als een beschermengel, ook al was
het er een die zijn vleugels verloren had, was een geruststellende
gedachte geweest.

Nu was er niemand meer. Voordat de paniek zou toeslaan haalde ik een vuilniszak uit de kelderkeuken en liep de drie trappen op naar zolder. Rondom de bank was het een rommeltje. Als kind bladerde ik, weggekropen tegen de leuning van zijn oude sofa, graag in mijn vaders boeken en bekeek de afbeeldingen met goud- en zilverkleurige zonnen en manen en de mythische wezens met reusachtige vleugels.

Ik verzamelde de papieren zakdoekjes, lege hoesjes van pijnstillers, lepeltes van de hoestdrankjes die verspreid over de grond lagen. En opeens had ik het propje papier in handen uit het kistje van mijn grootvader. Ik vouwde het open. In mijn vaders kriebelige handschrift stond met potlood geschreven: 1-9-4-5-2-7.

Wat hadden die cijfers te betekenen, en waarom waren ze zo belangrijk dat mijn vader ze vlak voor zijn dood aan me wilde laten zien? Waar zou ik een aanwijzing kunnen vinden? Niet in zijn vioolkist. Ook niet onder de standaards van de opgezette vogels of in de op hun kant staande sinaasappelkistjes, met daarin een paar dierbare voorwerpen en zijn verzameling potloodstompjes, omwonden met plastic tape, zodat hij ze helemaal op kon gebruiken – verspilling was voor mijn vader een doodzonde. Niet op de kaarten aan de muren met de getekende vliegroutes van de langeafstandsvluchten die zijn vliegende pioniershelden gemaakt hadden. En evenmin op de foto in het zilveren lijstje waarop mijn grootvader en grootmoeder, omringd door hun vijf kinderen en het personeel van hun koffie- en theebedrijf te zien waren. Het was de enige foto van onze familie die we nog hadden. Nergens vond ik een aanwijzing en dus gaf ik het op, stopte het papierpropje terug in het kistje, liep naar beneden en ging zitten. De stilte van het huis daalde over me neer als een stolp over een homp kaas. In de schemer flitste af en toe het felle licht van de toeristencamera's die reusachtige lenzen op het huis richtten. Ik bedacht dat ik misschien mijn toevlucht zou kunnen zoeken in een van de kelders. Het was er vochtig maar veilig. In de voorste, onze keukenkelder, stond een oeroude bakstenen oven, die, hoewel we hem nooit gebruikt hadden, een idee van huiselijkheid gaf.

Voor de begrafenis van mijn vader nodigde ik de uitgever uit, voor wie mijn vader en ik werkten en de enige bezoeker van mijn vader, een jonge vent die ik altijd ‘de schrijver’ noemde. We zaten met z’n drieën in de aula rondom de kist en de mannen spraken vol lof over Boaz, over zowel zijn geleerdheid als zijn medemenselijkheid. Daarna pakte ik mijn cello want het was ondenkbaar dat de uitvaart van mijn vader zonder livemuziek zou plaatsvinden, hoe verschrikkelijk ik het ook vond om voor andere mensen te spelen. Terwijl ik mijn strijkstok spande vroeg de schrijver wat ik spelen ging. Bij mijn antwoord, de ‘Élégie’ van Gabriel Fauré sprong hij op, wees op de piano in de hoek en stelde voor me te begeleiden. Ik heb nu eenmaal nooit geleerd nee te zeggen, dus speelden we samen en het had me verbaasd dat het samenspel met deze onbekende, ondanks mijn zenuwen, zo goed uitpakte. Hij was, net als de uitgever, enthousiast geweest.

De schrijver bracht mij in zijn gammele Renaultje naar huis en vroeg of hij nog even mee naar binnen zou gaan, omdat hij zich kon voorstellen dat het moeilijk was om het verlaten huis alleen te betreden. Ik zei hem dat ik het wel zou redden. Terwijl ik uitstapte greep hij mijn arm, zachtjes, maar ik schrok toch, en hij constateerde dat we vaker samen zouden moeten spelen, omdat het mooi geklonken had, in de aula. Ik knikte wat onbeholpen en maakte me uit de voeten.

Eenmaal binnen zette ik me aan de tafel in de eetkamer. Het regende, er waren weinig toeristen op straat. Ik zat aan dezelfde tafel als waaraan ik met mijn vader gezeten had, avond aan avond, en herinnerde me hoe enthousiast hij kon vertellen over zijn studie naar vliegpioniers. Waarover had hij tijdens onze laatste maaltijd gesproken? Dat moest over de Zelfmoordclub zijn geweest, een lugubere naam voor een groep vliegeniers die in de jaren twintig in Amerika probeerden een luchtpostroute van oost naar west te ontsluiten, over gevaarlijke bergketens en woestijnen. Het was niet de eerste keer geweest dat hij erover verteld had, en hij deed dat met die rare gepassioneerde vaker op onverklaarbare momenten bezit van hem nam. Terwijl ik me details voor de geest probeerde te halen, gleed mijn oog over de met roodzijden behang

beklede muren. De prestigieuze bloemen van bladgoud gaven de eetkamer de aanblik van een pronklokaal, ware het niet dat van één muur het behang deels was afgescheurd. Met donkerrode verf was een poging gedaan het contrast tussen een en ander te verkleinen. Ik had nooit gevraagd waarom die muur zo armzalig afstak bij de vooroorlogse glamour. En opeens wist ik met een zekerheid die me meestal vreemd is waar de cijfercombinatie op het propje papier van mijn vader voor diende. Ik vloog naar boven, de drie trappen op. Even stond ik stil op de drempel van zijn zolderkamer waar, ondanks alle boeken, vogels en prulletjes, een kille levenloosheid hing. De ramen boden uitzicht op de lucht en de kerktoeren, en als je naar beneden keek zag je in de diepte de gracht en de straat. Sinds mijn moeder gedaan heeft wat ze gedaan had, boezemden hoogtes mij angst in.

Ik griste het ijzeren kistje van zijn bureau, struikelde over mijn voeten de trappen af, haalde het briefje met cijfers tevoorschijn en opende de kast in de geverfde muur, waarachter de brandwerende deur van mijn grootvaders bedrijfskluis schuilging.

De hendels in de juiste cijfers te drukken ging zwaar. 1-9-4-5-2-7. Ik draaide aan het grote wiel, zoals vroeger toen ik nog een kind was, waarbij ik gefantaseerd had dat het wiel mee zou geven en er een klik zou klinken, dat ik de massieve deur open zou kunnen trekken, en de inhoud die mijn leven lang voor mij verborgen was geweest, de geheimen die mijn vader koste wat kost niet met mijn moeder en mij had willen delen, tevoorschijn zouden komen. Dat moment was nu gekomen.

2

NOA: EEN KIND WAAR JE VAN HOUDT...

Voordat ik vertel wat ik in de kluis aantrof moet ik misschien iets meer over mijn ouders vertellen. Over hun zwijgende aanwezigheid en de droeve blikken waarmee ze in onbekende vertes staaarden. Praten over het verleden was uit den boze. Maar ik heb jong geleerd om uit korte zinnnetjes beelden te creëren, waarmee ik een eigen verhaal maakte. Uit noodzaak, want een mens zonder verleden en zonder een familie waarin je geworteld bent, hangt in het luchtledige, als een luchtballon zonder bestuurder.

Zo heb ik het verhaal van hun eerste ontmoeting gereconstrueerd. Het is in elk geval een verhaal dat waar zou kunnen zijn.

Ze kenden elkaar nog niet in de tijd dat de adelaars, zoals mijn vader de bezetter altijd genoemd heeft, in ons land hadden huisgehouden. Allebei werden ze naar het oosten gedeporteerd, allebei waren ze de enige van hun grote families die teruggekeerd waren.

Het duurde maanden voordat mijn vader na zijn bevrijding door de Sovjets voldoende was aangesterkt om de reis te ondernemen naar wat ooit zijn land was geweest en terugkeerde in Amsterdam, waarvan hij nog maar weinig herkende, een stad die geen ziel meer had, alleen nog maar krotten. Vanaf het moment dat Brouwersburg weer aan hem was toegewezen, trok hij zich terug op de zolder.

Hij kwam niet graag buiten, maar hij liep 's nachts, als hij niet kon slapen langs de grachten, via de voormalige Jodenbuurt vol leeggeroofde bouwvallen tot het Singel, en weer terug via een andere gracht. Hij liep ronde na ronde, in marstempo, om zichzelf fysiek uit te putten. Pas dan kon hij een beetje slapen.

Op een nacht zag hij midden op de Magere Brug het meisje dat vijftientig jaar later mijn moeder zou worden. Ook zij had een inferno overleefd. Ze stond over de reling gebogen, een enkele lantaarnpaal weerkaatste wat licht op het water. Ze probeerde in het rimpelende water haar spiegelbeeld terug te vinden. Maar er was niets wat ze herkende in dat broodmagere lichaam, in het getekende gezicht. Toen keek ze op. Haar ogen, dof als verweerde koperen bellen die niet meer op te poetsen waren, zagen mijn vader. Ik denk dat ze iets in elkaar herkend hebben. Misschien door het gebrek aan glans, door de vermoeidheid die ondanks hun jeugd van hen afsijpelde, of door de eenzaamheid die als radioactieve straling om hen heen hing. Ze moeten daar lang gestaan hebben, onder de afgebladderde houten ophaalbrug, woordeloos. Ik geloof niet dat er sprake was van blijdschap, ook al moet de herkenning van de eenzaamheid toch enige verlichting hebben gebracht. Tenminste, dat hoop ik. Ze hebben elkaar toen, of misschien wat later, omhelsd. En het schijnt dat mijn vader, nog voor hij haar naam wist, tegen haar gezegd heeft: 'Kom, laten we naar huis gaan.' En daarop legde zij haar hand in de zijne en zo zijn ze naar het huis met het torentje gelopen.

In de tijd dat mijn grootvader en grootmoeder, mijn ooms en tantes, neefjes en nichtjes als bedorven lading vernietigd waren, hadden de adelaars Brouwersburg gebruikt als kantoor voor de administratie van hun misdadige praktijken.

Mijn moeder hielp mijn vader de meubels en archiefkasten van de vijand uit het huis te verwijderen. Ze voelden zich gedwongen een paar van de besmette stoelen, tafels en kasten te houden, want het meeste van de inboedel die aan mijn grootouders had toebehoord was geroofd. Mijn vader vond het een onverdraaglijke gedachte dat de blikjes voor thee en koffie, de Perzische tapijten waarop mijn grootvader zijn klanten ontvangen had en de antieke

dekenkist met de dekens voor mijn grootmoeder, die het altijd koud had gehad, allemaal verdwenen waren.

Mijn geboorte, vijftienvintig jaar later, was onverwacht. Mijn moeder had tijdens de jaren waarin ze van haar jeugd beroofd was zoveel experimenten moeten doorstaan dat zwanger worden volgens haar onmogelijk was. En de lange tijd die ze met mijn vader had doorgebracht leek deze veronderstelling te bevestigen. Ze vond het niet erg dat ze geen kinderen zou krijgen, want, herhaalde ze mijn hele jeugd door: ‘De wereld is zo slecht, een kind waar je van houdt laat je niet geboren worden.’ Waarschijnlijk bedoelde ze met die woorden dat ze, als ze geweten had dat ze zwanger van mij was geweest, maatregelen zou hebben genomen. Fysieke klachten negeren was een overlevingsmechanisme geweest en het was voor haar en voor mijn vader, die altijd zo afwezig was, een volslagen verrassing toen ze op een nacht overvallen werd door heftige buikpijn. Mijn vader mocht geen dokter laten komen, ze was nu eenmaal met weinig vertrouwen in artsen teruggekeerd van daar. En het was tot haar eigen verbazing dat ze, overspoeld door golven van pijn, voelde hoe ik uit haar gleed, op het bed, waar ik, door niemand aangemoedigd, begon te huilen, en daarmee besloot te leven.

Mijn moeder heeft me wel eens verteld dat mijn vader nog meer ontdaan was geweest over mijn geboorte dan zij. En dat hij, toen hij van de eerste schok bekomen was, de naam Noa stamelde. Voor zover zij wist was er niemand in zijn familie die zo geheten had.

‘Noa,’ herhaalde mijn vader keer op keer, als in trance. Mijn moeder heeft niet doorgevraagd. Wel antwoordde ze dat mijn tweede naam Shulamit zou moeten zijn. Ook daarover weet ik verder niets. Ik ben vernoemd naar meisjes of vrouwen die voor mij nooit meer dan schimmen zijn geweest. Zeker weet ik dit allemaal niet. Mijn ouders leerden mij geen vragen te stellen. Ze verboden het niet, maar een kind leert stilte lezen.

Het was een memorabel moment, toen ik op het punt stond de kluis van mijn grootvader te openen. Ik was de enige nog levende persoon van wat ooit een grote misjpoche moet zijn geweest, een

familie waarover ik zo goed als niets weet, behalve een aantal verhalen over familieleden die zo uitzonderlijk waren dat ze eerder goden dan mensen leken te zijn geweest. Bijna mythische wezens, zoals die uit de boeken van mijn vader.

Zou ik nu op het punt staan te ontdekken wat altijd voor mij verborgen was gehouden?

Ik opende de deur. Mijn hart bonkte. Wat verwachtte ik? Foto-boeken? De geroofde familiejuwelen? Een stamboom?

In de kluis stond een sinaasappelkistje zoals die waarmee mijn vader zijn zolder had ingericht. Op de zijkant was een etiket geplakt. *Voor Noa*. Er zaten een paar dossiermappen in, vaalroze, geel en groen. Daarbovenop stond een sierlijk kistje van zwart ebbenhout, mooi ingelegd. Erin lag een enveloppe met mijn naam. De brief was onmiskenbaar van mijn vader. In zijn potloodkriebelschrift, alsof papierschaarste nog altijd een dagelijkse realiteit was, had hij geschreven:

Amsterdam, 23 april 1995

Noa, mijn vogeltje,

Ik weet niet wanneer je deze brief in handen zult hebben, maar wel dat ik dan niet meer leef.

Ik laat je deze documenten na. Ze nemen je mee naar mensen en werelden die schijnbaar weinig met mij van doen hebben, noch met mijn verleden. Maar jij kunt wel begrijpen dat ik omwegen nodig heb om tot de kern te komen. Zoals je van ons gewend bent cirkelen we om het leed heen.

Ik heb er alles aan gedaan om deze documenten in een zorgvuldig gecomponeerde volgorde voor jou beschikbaar te hebben op de datum dat het precies vijftig jaar geleden is dat ik bevrijd werd. De dag dat ik me realiseerde dat ik een leven te leven had, waarvan ik allang afscheid had genomen.

Je hebt als kind het recht te weten wie je ouders waren,

maar zoals je hebt ondervonden zijn noch jouw moeder, noch ik in staat geweest om daarover veel te vertellen en daarmee hebben we je iets essentieels onthouden. Wat de adelaarsjaren betreft, daarover is al zoveel bekend, dat mijn eigen ervaringen of die van je moeder niets toevoegen. Misschien is dat niet waar, maar daarover te schrijven is me niet gegeven. Bovendien denk ik dat jij je daarbij van alles kunt voorstellen en ik vrees dat je dat ook gedaan hebt.

Er is me veel aan gelegen dat je je realiseert dat ik niet alleen slachtoffer en overlever geweest ben. Niet alleen een gemankeerd wetenschapper, een onbeduidende corrector en een man die zich beziggehouden heeft met een studie waar niemand wat aan heeft. Ik heb me naast het onderzoek naar de pionierstijd van de luchtvaart ook op een niche van die bedrijfstak gericht. Je zou me een collecteur van vergeten verhalen kunnen noemen. Mijn onderzoek betrof een deel van de mensheid dat altijd in de schaduw heeft gestaan. Ik interesseerde me voor hen, en deze onthulling zal je verbazen, omdat ik ooit gehouden heb van iemand over wie ik jullie nooit iets heb kunnen vertellen. De parade van vliegende vrouwen die, als onderdeel van een groter geheel, voor je ligt, zou je kunnen beschouwen als een poging van mij, de eeuwig rouwende, om de betreurde bij me te houden. Ik heb in alle vrouwen die ik beschreef gezocht naar overeenkomsten met haar. Je zou deze nalatenschap dan ook als een ode aan haar kunnen beschouwen. Zij bezat iets, net als de vrouwen die ik heb beschreven, wat jouw moeder en ik ontbeerden: levenslust en moed.

Daarnaast laat ik je vertellingen na over beroemde beestjes met vleugels en het verhaal over Rosy Rose. Hoe dit alles in dit kistje terecht is gekomen zal je gaandeweg duidelijk worden, net als wie Doris geweest is. Zij was secretaresse en maakte van alle brieven die zij schreef met carbonpapier doorslagen. Zo zijn de door haar verstuurd brieven bewaard gebleven.

Je moeder en ik hebben je nooit met ons verleden willen belasten en ik realiseer me dat we in dat streven gefaald hebben. Ik heb me vaak afgevraagd of ons zwijgen niet het ergste is geweest wat je een mens kunt aandoen. Maar we konden niet anders.

De inhoud van deze kluis is een poging iets goed te maken.

Je vader Boaz

Ik keek naar de datum van de brief, iets meer dan een half jaar geleden, en probeerde me voor de geest te halen of ik uit het gedrag van mijn vader had kunnen opmaken dat hij iets belangrijks voltooid had. Dat was niet het geval. Hij was altijd gelijkmatig gestemd geweest.

In de kamer drong de stem door van een gids die in een rondvaartboot de geschiedenis van ons stukje Amsterdam vertelde. Een felle streep zonlicht streelde de tafel. Ik schonk een glas wijn in, pakte de eerste lichtgele map en begon te lezen.

3

ROSY ROSE: TOEN IK TE PLETTER VIEL

Op het moment dat mijn vliegtuig op meer dan zeshonderd meter hoogte opeens accelereerde en in een duikvlucht het luchtruim doorboorde, zag ik in een flits het verleden aan me voorbijgaan. In die paar seconden waarin de machine ondersteboven kiepte en ik eruit geslingerd werd en in toenemende versnelling naar beneden katapulteerde, het loeiende geraas van de op hol geslagen motor boven me, en ik de hoge, paniekerige kreten van William Wills hoorde, het gesuis van de kille wind langs mijn wangen, en ik loodrecht op de zandige bodem van Jacksonville crashte waarbij mijn zeven nekwervels als eierschalen verbrijzeld werden, in die paar seconden zag ik de jaren die achter me lagen en ik betreurde het leven waarvan ik geen deel zou hebben, een toekomst die misschien nog een halve eeuw had kunnen duren, want ik heb sterke genen, te danken aan een geslacht dat fysiek gehard is door de barbaarse behandeling op de katoenvelden van Atlanta, en ik bezit de geestelijke veerkracht van mijn moeder, die, hoe uitzichtloos de toekomst ook scheen te zijn en hoeveel vernedering we ook ondergingen, ons inprentte dat als God gewild had dat we onze hersenen niet zouden gebruiken, Hij ze ons ook niet gegeven zou hebben en dus, zei ze, moesten we ons altijd voorstellen dat ook voor ons, zwart als we waren, en vrouw bovendien, een ander leven mogelijk was dan dat welke de opzichters ons gunden en dat we ons niet mochten laten breken.

Ongeluk of opzet? Het zou niet verwonderlijk zijn als men het op mijn leven voorzien had, want een zwarte vrouw die alle regels aan haar laars lapt, inclusief de wetten van de zwaartekracht, die zich niet heeft neergelegd bij haar lotsbestemming, haar rug brekend als katoenplukster en later als wasvrouw, slovend boven een tobbe gloeiend heet water vol loogzeep, met armen als van een bootwerker op het wasbord de vlekken uit het ondergoed van witte opdrachtgevers schrobbend, lui die zichzelf beter achtten, maar wier pis en stront dezelfde kleur hadden als die van ons, een vrouw die het geweld van het zuiden ontvlucht was en naar Chicago vertrokken was, een vrouw die zichzelf terugvond in de *Black Belt*, de strook land in het zuiden van de stad waar we opeengepakt leefden in krotten en kamers in woonkazernes die tegen exorbitante prijzen werden verhuurd, tussen al die andere zwarte gelukszoekers, zoals we genoemd werden, terwijl we niet de luxe hadden het geluk na te jagen, maar domweg zochten naar een mogelijkheid te bestaan in plaats van misbruikt of vermoord te worden, zo'n vrouw die met haar ambities de voorzienigheid tart, heeft in de ogen van velen geen recht van bestaan.

In het voorjaar van 1915 verliet ik zonder mijn moeder en zusjes dat gat in Texas, volgde mijn broers William en John, vastbesloten een leven op te bouwen waarin ik iemand zou zijn. Ik zou ervoor zorgen dat ik werd opgemerkt, omdat ik meer was dan mijn kleur en een potentiële baarmachine.

Chicago barstte uit haar voegen door de toeloop van mensen uit het zuiden die niet langer met het hoofd naar beneden wensten te lopen en genoeg hadden van het verbod op samenzijn met een witte in dezelfde wagon, kroeg of school. Genoeg van de dreiging om op elk moment, vanwege een valse beschuldiging, een zogenaamd brutale blik, of alleen omdat een groep witte mannen zin had in een verzetje, te pakken genomen te worden, mishandeld met brandijzers en te eindigen als *strange fruit* aan de tak van een boom. De stad Chicago, bruisend van energie, beloofde een ander leven. Fabrieken schoten als paddenstoelen uit de grond. Er was behoefte aan ongeschoolde arbeiders voor de staalbedrijven, houtzagerijen, meubelfabrieken, kledingindustrie en vleesfabrie-

ken. Ambacht had afgedaan, pure werkkraft was waar het om ging. Ook wij, meisjes en vrouwen, vertrokken enthousiast, wars van de vereiste onderdanigheid en het onvermogen onze lichamen te beschermen tegen de echtgenoten van onze bazinnen die veronderstelden dat ze vanwege het hongerloontje dat ze ons voor onze schoonmaakdiensten betaalden, het recht hadden om ons niet alleen met woorden te vergiftigen, maar ook met hun zaad.

Nog in Texas las ik de aanmoedigen van Robert Abbott in *The Chicago Defender*. Dat was de grootste krant voor en over mensen van kleur. Abbott gaf het blad mee aan de stewards van de Pullmantreinen die tot in de uithoeken van Texas, Georgia en Mississippi reden. De krant was in deze contreien illegaal maar werd desondanks veel gelezen en aan elkaar doorgegeven. Ik las er de steeds herhaalde oproep in om naar het noorden te komen, er werd ons beloofd dat we de vernederingen achter ons konden laten. Meer dan honderdduizend mannen, vrouwen en kinderen volgden zijn advies op. Ik was een van hen.

Eenmaal in Chicago viel het tegen. Ook hier waren er voor meisjes en vrouwen weinig andere mogelijkheden dan poetsen, wassen en dienen in de huizen van de witten in het noorden van de stad.

Kalknagels vijlen in de etalage van een barbier, een van de etablissementen waarin niet alleen haren geknipt en baarden getrimd werden, maar ook nagels van handen en voeten konden worden bijgewerkt, leek voorlopig het beste alternatief.

Als ik toon had kunnen houden en een klinkende stem had gehad, zo een waarin de pijn van de voorouders resoneerde, dan had ik misschien als zangeres de podia kunnen veroveren: in de vaudevilletheaters, de jazzclubs en de bluescafés in The Stroll. Dan had ik, dankzij de radio en later de opnamestudio's, de liederen die onze voorouders mee hadden genomen uit Afrika en die geklonken hadden op de katoenvelden, in de huiskamers van zwarten en zelfs van witten kunnen brengen. Zangeres worden was de droom van ieder meisje, maar sinds ik als kind in de kerk met volle overtuiging de gospelsongs meebrulde en de mensen om me heen me vaak met een por in mijn zij te verstaan gaven dat ik

mijn enthousiasme diende te temperen omdat ik de hele parochie van de wijs bracht, begreep ik dat ik op dat vlak niets zou kunnen bereiken, hoe graag ik ook net als Bessie Smith ‘*empress of the blues*’ geworden was.

Terwijl ik in de etalage de voetkloven van mijn klanten verzorgde, hoorde ik over Madame C.J. Walker, een imponerende dame, eigenares van een imperium. Ze had het gemaakt met het produceren van een haargroeimiddel, een mengeling van vaseline, bijenwas en kopersulfaat, speciaal voor het haar van de zwarte vrouw. *My focus is on growing hair, not straightening it*, was haar revolutionaire motto. Ze moedigde vrouwen aan om ons haar en onze huidskleur te waarderen en niet te streven naar een wit schoonheidsideaal. Ze was een van de eersten die vertelde dat we mochten zijn wie we waren, met onze kroes, onze kleur, onze kracht. Ze verstuurde haar producten per post en organiseerde deur-aan-deurverkoop, behandelde vrouwen met hoofdhuidziekten, want die waren er veel in de tijd dat hygiëne een luxe was, en ze beloofde een gratis behandeling aan hen die tien nieuwe klanten aanbrachten.

In 1912 weerstond ze de bekende schrijver en denker Booker T. Washington, die in Chicago de eerste Business Conference voor zwarten organiseerde. Van hem was de uitspraak: ‘Iedere vrouw die haar huid bleekt en het haar steil maakt zou in plaats van haar uiterlijk haar geest moeten veranderen.’ In Madame C.J. Walker zag hij een vrouw die misleidde met sprookjes over een ander uiterlijk en hij weigerde haar spreektijd te geven op zijn conferentie. Maar op de laatste dag van de bijeenkomst verhief Madame C.J. Walker zich van haar stoel. Met haar indrukwekkende postuur en haar zware stem verstoorde ze de uiteenzetting van Washington en riep hem toe dat ze het woord nam, of hij dat nou goed vond of niet. Rechttop, hoofd hoog, borst pront vooruit, aangestaard door de verbijsterde heren in de zaal, deed ze haar verhaal:

‘Mijn naam is Madame, jawel, C.J. Walker en ik begon zeven jaar geleden met niet meer dan één dollar vijftig een eigen bedrijf. Ik verdien nu meer dan honderdduizend dollar per jaar en heb deze hele conferentie geprobeerd spreektijd te krijgen om jullie te